

ТАЛАБАЛАРГА БИОЛОГИЯ ФАНИНИ ЎҚИТИШ ТИЗИМИДА ИНДИВИДУАЛ ТАЪЛИМНИНГ ЎРНИ

Шарофатхон Рўзматова Тошматжоновна

Чирчиқ давлат педагогика университети Биология кафедраси ўқитувчиси

Аннотация. Мақолада, олий таълим муассасаларида биология фанини ўқитиш тизимида индивидуал таълимнинг ўрни ва роли, ўзига хос жиҳатлари ёритилган. Педагогикада индивидуал таълим қонуниятлари асосида ўқитиш тажрибаси қадимдан шаклланган. Шу боис, биология фанини ўқитишда индивидуал таълимнинг ижобий ва салбий жиҳатлари таҳлил қилинган. Айниқса, индивидуал ёндашувни тадбиқ қилишдаги педагогик талаблар ҳам ўрганилган. Юқоридаги масалалар юзасидан илмий хулосалар ва тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: Биология, педагогика, олий таълим, ўқитувчи, талаба, индивидуал таълим, ўқув жараёни, ўқув машғулоти

Аннотация. В статье освещены место и роль индивидуального образования в системе преподавания биологических наук в высших учебных заведениях, его специфические аспекты. В педагогике с древнейших времен формируется опыт преподавания, основанный на законах индивидуального обучения. Поэтому анализируются положительные и отрицательные стороны индивидуального обучения при преподавании биологии. Также изучены педагогические требования к применению индивидуального подхода. По вышеуказанным вопросам даны научные выводы и рекомендации.

Ключевые слова: Биология, педагогика, высшее образование, преподаватель, студент, индивидуальное обучение, учебный процесс, учебная подготовка.

Abstract. In the article, the place and role of individual education in the teaching system of biological science in higher education institutions, its specific aspects are highlighted. In pedagogy, the experience of teaching based on the laws of individual education has been formed since ancient times. Therefore, the positive and negative aspects of individual education in the teaching of biology are analyzed. Pedagogical requirements for the application of an individual approach have also been studied. Scientific conclusions and recommendations are given on the above issues.

Key words: Biology, pedagogy, higher education, teacher, student, individual education, educational process, educational training.

КИРИШ

Ҳозирда педагогикада индивидуаллаштириш ва табақалаштириш тушунчалари кенг қўлланилади. Бундай ёндашув ўзбек халқи таълим тизимида асрлар давомида

мавжуд бўлган. Ўтмишда мактаб, мадрасаларда таълим олувчиларга алоҳида ёндашилган ҳолда, уларнинг қизиқишлари ва интилишларини ҳисобга олиб таълим-тарбия берилган. Ҳар бир таълим олувчининг муайян мавзунини билиш имкониятлари ва ўзлаштириш даражалари аниқлангандан кейин унга навбатдаги топшириқ берилган. Биология фанини ўқитишда индивидуал ёндашувни тадбиқ қилишда унинг йўллари, усуллари, ўқитиш мароми, талабаларнинг ўзига хос фарқли жиҳатлари, уларнинг ривожланганлик даражалари ва ўқиш лаёқатлари алоҳида ҳисобга олиниши лозим. Ўқитувчи фаолиятининг индивидуал услуби касбга қўйиладиган талаблар ва уларни амалга ошириш учун индивидуал имкониятларнинг комбинацияси билан тавсифланади, бу ўқитувчининг касбий малакасини ва педагогик ўзаро муносабатларда ва умуман педагогик фаолиятда муваффақиятга эришиш қобилиятини тавсифлайди. Педагогик фаолият, аксарият фаолият каби, мулоқот ва ўзаро таъсир шароитида амалга оширилади. Шунинг учун, биринчи навбатда, ўқитувчи фаолиятининг индивидуал услуби «ўқитувчи-шогирд» тизимидаги педагогик мулоқот услубини ифодалайди.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДЛАР.

Э. А. Климов, Б. С. Мерлин ўқитувчининг педагогик фаолиятининг индивидуал услуби мавжудлигини унинг юқори даражадаги фаолият субъекти сифатида кўтарилиши билан боғлайди. E.V.Malofeev, A.V.Rudenko, V.A.Stepanov маълум даражадаги назарий билим ва амалий кўникмаларни индивидуал фаолият услубида кўришади. В. И. Загвязинский, В. А. Кан-Калик ўқитувчининг индивидуал услубини интеллектуал ташаббус, топширилган муаммоларни ҳал қилишнинг ўзига хос усули билан боғлайди; А.К.Маркова ва Е.Р.СНernichkina педагогик фаолиятнинг индивидуал услубини ўқитувчининг алоҳида педагогик услуби, унинг индивидуал иш услуби сифатида ифодалайди. В.А. Канн-Калик педагогик мулоқот услубини «ўқитувчи ва талабалар ўртасидаги ижтимоий-психологик ўзаро таъсирнинг индивидуал-типологик хусусиятлари» деб таърифлаган¹⁰⁹. Педагогик мулоқот услуби ўқитувчининг коммуникатив хусусиятларига, ўқитувчи ва талабалар ўртасидаги муносабатларнинг ўрнатилган характерига, ўқитувчининг ижодий индивидуаллигига, шунингдек, талабалар жамоасининг хусусиятларига боғлиқ.

Ўқитиш услуби остида И.А. Зимняя «ўқитувчи ёки ўқитувчининг мактаб ўқувчиларига таъсир қилиш усуллари»нинг ўзига хос тизимини тушунади¹¹⁰. Педагогик фаолият услуби ўқитувчининг ўқувчиларга мурожаат қилишнинг ўзига хос услубини, хусусиятларини акс эттиради. Ўқитувчи томонидан талабаларга нисбатан талаб ва умумий муносабатни тақдим этиш.

Биология фанини ўқитиш жараёнига индивидуал ёндашувни тадбиқ қилиш қўйидаги ҳолатларга кўра амалга оширилади:

¹⁰⁹ Канн-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. – М.: Просвещение, 1987. – 190 с.

¹¹⁰ Зимняя И.А. Педагогическая психология. – М.: Логос, 2013. – 280 с.

- талабалар гуруҳига хос бўлган эмас, балки ҳар бир талабага хос умумий белгилар ҳисобга олинади;

- ўқув жараёни учун муҳим бўлган ўзига хосликларгина таълимни индивидуаллаштириш жараёнида ҳисобга олинади;

- аксарият ҳолларда таълимни индивидуаллаштириш жараёнида талабаларнинг қобилиятлари ва саломатликларига ҳам эътибор қаратилади;

- ўқув жараёнини индивидуаллаштириш қисман амалга оширилади ва у умумий ўқув вазияти билан уйғунлаштирилади.

НАТИЖАЛАР

Биология фанини ўқитиш жараёнида индивидуал ёндашувни тадбиқ қилишнинг асосий белгиларини ажратиш муҳим аҳамиятга эга. Ўқув жараёнини индивидуаллаштириш учун талабаларга кўпроқ мустақил топшириқлар бериш лозим. шу билан бир қаторда, ўқув жараёнини индивидуал ёндашув асосида ташкил қилинган дарснинг таркибий тузилиши ҳам ўзгаради. Индивидуал ёндашувда таълим жараёни олдида бир қатор мақсадлар қўйилади ва бу мақсадларга эришиши учун ўқув машғулоти бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга кўчирилади.

Биология фанини ўқитиш жараёнига индивидуал ёндашувни тадбиқ қилишда қуйидаги талаблар назарда тутилади:

1. Талабалар фаолиятини умумий тарзда ташхисловчи, башоратловчи, таълимий, билим берувчи, ривожлантирувчи, шакллантирувчи, оптималлаштирувчи;

2. Талабаларни ўзига хос тарзда мослаштирувчи, тузатувчи ва ҳаказолар.

Ўқув жараёнини индивидуаллаштириш ва табақалаштиришга оид турли ёндашувларнинг мавжудлигига қарамасдан, мутахассислар қуйидаги талқинга кўпроқ мойиллик билдирадilar:

1) Таълимни индивидуаллаштириш – бу ўқув жараёнини ташкил қилиш, унинг йўллари, усуллари, ўқитиш маромини танлашда талабаларнинг ўзига хослиги, уларнинг ривожланганлик даражаси ва ўқитиш лаёқатини ҳисобга олиш демакдир.

2) Ўқув жараёнини табақалаштириш – ўқув жараёнини ташкил қилишда талабаларни муайян ўзига хос жиҳатларига кўра алоҳида ўқитиш имконини берувчи гуруҳларга ажратиш демакдир.

Индивидуал таълим – ўқитувчининг талабага педагогик таъсирини амалга оширувчи ўқув машғулотлари шаклларида бири. Ўқитувчининг талаба билан гуруҳ жамоасидан ташқари олиб бориладиган фаолияти тушунилади. Индивидуал таълим таълим шаклларининг энг қадимийси бўлиб, у қадимги давр ва ўрта асрларда кенг қўлланилган.

Ўзбекистонда давлат мустақиллигини қўлга тирилгач, индивидуал таълимга эътибор сезиларли тарзда ортганлигини кўришимиз мумкин. Айниқса, коллеж ва олий ўқув юртларига киришнинг тест тизими жорий қилиши индивидуал таълимнинг репетиторлик шакли ривожланишига туртки бўлди.

МУҲОКАМА

Индивидуал таълим – бу инновацион ўқитиш усули бўлиб, бунда ҳар бир талаба ўзлари учун махсус ишлаб чиқилган ўқув дастури бўйича ўқийдилар. Дарс давомида улар гарчи ўртоқлари билан ўтиришади, бироқ кун давомида ўз вазифаларини бажариш учун асосан якка тартибда ишлайдилар.

Индивидуал таълимда талаба турли вазифаларни шахсийлаштирилган ўқув дастурлари асосда бажаради. Бунда ўқитувчи дарс бермайди, бақли зарурат бўлгандагина ҳар бир талаба учун шахсий кўрсатмаларни таклиф қилади. Педагоглар индивидуал таълимни амалга қўрмагунча, бу мутлақо мураккаб жараён деб ўйлашлари мумкин. Чунки 30 нафар талабага 30 хил ёрдам беришни тасаввур қилади, холос. Бироқ, индивидуал ёндашув асосида таълим тажрибасини қандай режалаштириг ва аудиторияда ҳаммасини қандай бошқариш бўйича услубий тавсиялар келтирилади:

1. Талаба профилини яратиш.

Талабанинг профили аслида унинг индивидуаллаштирилган ўқув дастурининг асоси ҳисобланади. Бу асосан талабаларнинг барча умидлари ва орзулари, хобби ва қизиқишлари, кучли ва заиф томонлари, афзал ўрганиш усули, мавзу бўйича мавжуд билимлари, ўрганишларига тўсқинлик қилиувчи омиллар, уларнинг янги маълумотларни ўзлаштира олиш ва сақлаш тезлигининг йиғиндисидир.

2. Шахсий мақсадларини қўйиш.

Шахсий мақсадларни қўйиш орқали сиз ва сизнинг талабангиз ўз мақсадларини белгилаш устида жиддий ишлашлари мумкин. Сиз курс давомида талабаларнинг ушбу мақсадлари сари эришган ютуқларини мунтазам текшириб турасиз, бу муваффақият қандай текширилишини талаба ҳам кузатиш имкониятига эга бўлади.

3. Ҳар бир дарсда ўз-ўзини бошқариш фаолиятини яратиш.

Индивидуал ўқув фаолиятини режалаштираётганда, аслида ҳар бир талаба мустақил равишда бориши мумкин бўлган тайёрланган топшириқларни режалаштирасиз. Бу индивидуал таълимнинг усуллари энг кўп меҳнат талаб қиладиган қисми бўлиб, ҳар дарсда такрорлаш лозим.

4. Жараёни текшириш

Индивидуал ўқитиш жараёнининг илк босқичида талабаларнинг муваффақиятларини иложи борица тез-тез текшириб туриш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Индивидуал ўқитиш жараёни тўғри йўлга қўйилганлигига ҳамда талабалар ҳақиқатда янги усулда ишлаш жараёнида ўз имкониятлари ортиб бораётганлигига ишонч ҳосил қилишлари мумкин. Шунинг ёдда тутиш лозимки, методнинг бир қисми талабаларга ёзма тест, курс иши, тенгдошларини текшириш, викторина кўринишда бўлиши мумкин ҳамда талабаларни қандай баҳолашини танлаш имконини беради. Талабалар қандай баҳоланиши билишлари учун олдиндан белгилаш тизимига риоя қилиш лозим. Вазифани тугатгандан кейин, уларнинг ўз

мақсадларига қанчалик яқин ёки ўзоқ муддатли эканлигини таҳлил қилиш керак ва талабаларга тушунтириш лозим.

ХУЛОСА

Индивидуаллаштирилган таълимнинг ижобий тарафлари:

1. Дарс жараёнига фаол бўлиш ҳошиини ортиб бориши. Табиийки, талабаларнинг шахсий оптимал шароитларда таълим олишида вақтдан унумли фойдаланиш усулини ўзлаштиради. Талабаларнинг бошқалар билан ишлаш принциплари фоллашади. Ўзлари ва педагогик фаолиятнинг талабалари асосида тезлик билан ўрганиш имкониятларини яратиш олади.

2. Эгалик ҳиссининг ортиши. Талабаларнинг ўз индивидуал ўқув дастурларига жалб қилиниши, уларга ўз таълимларига нисбатан улкан эгалик ҳиссини пайдо қилади. Оқибатда, талабаларда ўз таълимини назорат қилиш ва уни тўғри йўлга йўналтириш эркинлиги рағбатлантирилади.

3. Мослашувчанлик. Агар сиз бутун гуруҳингиз учун индивидуал ўқув дастурларини яратиш ва амалга ошириш имкониятига эга бўлмасангиз, талабаларга қаратилган бир нечта тадбирларни ташкил қилишингиз мумкин. Шунда уларнинг вазифага қанчалик киришиб кетганлигига ҳайратингиз ортади.

4. Эркин бўлиши. Ўзини таҳлил қилишни ўргатиш катта маҳорат талаб қилади, бироқ индивидуаллаштирилган таълим жараёни вақт ўтиши билан бу маҳоратни ривожлантиради. Натижада, талабалар ўзларини бошқаришлари, ўзларини таҳлил қилишлари ва самарали тадқиқ қилишларининг энг яхши усулларини аниқлаш имкониятини беради.

Индивидуаллаштирилган таълимнинг салбий жиҳатлари:

1. Индивидуаллаштиришда ҳар доим чегара мавжуд. Тадқиқ қилишнинг иложи бориша индивидуаллаштиришингиз мумкин, бироқ агар биология фанида йил охирида ўтказиладиган имтихонларга ёрдам берадиган билимларни ўргатишингиз лозим бўлади. Бундан ташқари, бир нечта талаба биология фанини ёқтирмаса, унда уларга индивидуал таълим беришга тўғри келади. Талабалар буни зерикарли ҳисоблашишлари мумкин.

2. Бу сизнинг кўп вақтингизни олиши мумкин. Педагогик фаолият вақтни тўғри тақсимлаш муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. Ҳар бир талаба билан индивидуал ёндашув асосида таълим берсагиз, унда вақтингизни тақсимлашдаги муаммоларни бартараф этишингиз ёки бу ишни шахсий иш режангизга киритишга тўғри келади. Ҳар бир талаба учун индивидуал кундалик дарслар яратишга вақт сарфлаш имкониятларини ортиб боради.

3. Талабани ёлғиз машғулот ўтиши, уни зериктириши ёки ўзини ёлғиз ҳис қилиши мумкин. Индивидуаллаштирилган ўқув аудиторияси талабалар асосан ўқув дастурлар бўйича ривожлантирилади. Ўқитувчи ва курсдошлари билан камроқ муносабатда бўлади. Бу эса мотивация учун ҳавфли бўлиши мумкин.

5. Ҳар бир дарсда ўз-ўзини бошқариш фаолиятини яратиш.

Индивидуал ўқув фаолиятини режалаштираётганда, аслида ҳар бир талаба мустақил равишда бориши мумкин бўлган тайёрланган топшириқларни режалаштирасиз. Бу индивидуал таълимнинг усуллари энг кўп меҳнат талаб қиладиган қисми бўлиб, ҳар дарсда такрорлаш лозим.

6. Жараёни текшириш

Индивидуал ўқитиш жараёнининг илк босқичида талабаларнинг муваффақиятларини иложи борица тез-тез текшириб туриш мақсадга мувофиқ хисобланади. Индивидуал ўқитиш жараёни тўғри йўлга қўйилганлигига ҳамда талабалар ҳақиқатда янги усулда ишлаш жараёнида ўз имкониятлари ортиб бораётганлигига ишонч ҳосил қилишлари мумкин. Шунинг билан таълим лозимки, методнинг бир қисми талабаларга ёзма тест, курс иши, тенгдошларини текшириш, викторина кўринишда бўлиши мумкин ҳамда талабаларни қандай баҳолашини танлаш имконини беради. Талабалар қандай баҳоланиши билишлари учун олдиндан белгилаш тизимига риоя қилиш лозим. Вазифани тугатгандан кейин, уларнинг ўз мақсадларига қанчалик яқин ёки узоқ муддатли эканлигини таҳлил қилиш керак ва талабаларга тушунтириш лозим.

Индивидуаллаштирилган таълимнинг ижобий тарафлари:

5. Дарс жараёнига фаол бўлиш ҳоҳишини ортиб бориши. Табиийки, талабаларнинг шахсий оптимал шароитларда таълим олишида вақтдан унумли фойдаланиш усулини ўзлаштиради. Талабаларнинг бошқалар билан ишлаш принциплари фоллашади. Ўзлари ва педагогик фаолиятнинг талабалари асосида тезлик билан ўрганиш имкониятларини яратиб олади.

6. Эгаллик ҳиссининг ортиши. Талабаларнинг ўз индивидуал ўқув дастурларига жалб қилиниши, уларга ўз таълимларига нисбатан улкан эгаллик ҳиссини пайдо қиладди. Оқибатда, талабаларда ўз таълимини назорат қилиш ва уни тўғри йўлга йўналтириш эркинлиги рағбатлантирилади.

7. Мослашувчанлик. Агар сиз бутун гуруҳингиз учун индивидуал ўқув дастурларини яратиш ва амалга ошириш имкониятига эга бўлмасангиз, талабаларга қаратилган бир нечта тадбирларни ташкил қилишингиз мумкин. Шунда уларнинг вазифага қанчалик киришиб кетганлигига ҳайратингиз ортади.

8. Эркин бўлиши. Ўзини таҳлил қилишни ўргатиш катта маҳорат талаб қиладди, бироқ индивидуаллаштирилган таълим жараёни вақт ўтиши билан бу маҳоратни ривожлантиради. Натижада, талабалар ўзларини бошқаришлари, ўзларини таҳлил қилишлари ва самарали тадқиқ қилишларининг энг яхши усуллари аниқлаш имкониятини беради.

Индивидуаллаштирилган таълимнинг салбий жиҳатлари:

4. Индивидуаллаштиришда ҳар доим чегара мавжуд. Тадақи қилишнинг иложи борица индивидуаллаштиришингиз мумкин, бироқ агар биология фанида йил охирида ўтказиладиган имтихонларга ёрдам берадиган билимларни ўргатишингиз лозим бўлади. Бундан ташқари, бир нечта талаба биология фанини ёқтирмаса, унда уларга

индивидуал таълим беришга тўғри келади. Талабалар буни зерикарли хисоблашишлари мумкин.

5. Бу сизнинг кўп вақтингизни олиши мумкин. Педагогик фаолият вақтни тўғри тақсимлаш муҳим аҳамиятга эга хисобланади. Ҳар бир талаба билан индивидуал ёндашув асосида таълим берсагиз, унда вақтингизни тақсимлашдаги муаммоларни бартараф этишингиз ёки бу ишни шахсий иш режангизга киритишга тўғри келади. Ҳар бир талаба учун индивидуал кундалик дарслар яратишга вақт сарфлаш имконитларини ортиб боради.

6. Талабани ёлғиз машғулот ўтиши, уни зериктириши ёки ўзини ёлғиз ҳис қилиши мумкин. Индивидуаллаштирилган ўқув аудиторияси талабалар асосан ўқув дастурлар бўйича ривожлантирилади. Ўқитувчи ва курсдошлари билан камроқ муносабатда бўлади. Бу эса мотивация учун ҳавфли бўлиши мумкин.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Зимняя И.А. Педагогическая психология. – М.: Логос, 2013. – 280 с.
2. Канн-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. – М.: Просвещение, 1987. – 190 с.
3. Климов Е.А. Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы. К психологическим основам труда, учения, спорта. Казань: Изд-во КазГУ, 1969.
4. Мерлин В.С. Очерк интегрального исследования индивидуальности. – Москва., 1986.
5. Шмыков В. И, Индивидуальный стиль коммуникативной активности в структуре интегральной индивидуальности осужденных: Дис... канд.психол. наук. – Пермь., 1994.